

Рибак І.В.

ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В КРИМУ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РОКІВ

У другій половині двадцятих років в Радянському Союзі, у тому числі в Криму, відбувалися в політиці, економіці, ідеології суттєві переміни. Вони характеризувалися тим, що ринкові відносини, які розвивалися на ґрунті засад нової економічної політики, нашоухнулися на жорстокий супротив радянської командно-адміністративної системи. В результаті боротьби паростки ринкових відносин було ліквідовано. Командно-адміністративна система взяла курс на індустріалізацію країни, на масову колективізацію сільського господарства, на революційні переміни у культурному житті людей.

Дані переміни певним чином відзначилися і на релігійній політиці радянської влади в СРСР і в Криму зокрема. Дії політичних органів, перше за все було сконцентровано на те, щоб виховання людей носило не релігійний, але комуністичний характер, щоб комуністичне виховання виконувало функції, у тому числі і релігійні.

Указаний цілі була підкорена і сама постать Володимира Ілліча Леніна. Так, після смерті вождя пролетаріату, його ім'я було фактично обожнено. Тіло Леніна за бальзамовано і розміщено у мавзолеї на Червоній площі в Москві. Люди мали можливість приходити на поклоніння до тіла Леніна, як до мощей великих святих.

В 1924-1925рр. у навчальних закладах, військово-морських частинах Чорноморського флоту, на підприємствах Севастополя, Криму організувалися ленінські кутки, в яких розміщалися стенди з біографією В.І.Леніна, ленінські твори та все інше, що було пов'язано з комуністичним вихованням. В системі політичної пропаганди вводилися теми про В.І.Леніна, як про вождя світової пролетарської революції, про ленінізм, як вчення про побудову комуністичного майбутнього.

Крім того, з бібліотек вилучалася література, яка носила релігійно-духовний характер, перш за все "Біблія", "Закон Божий". Їх місце займали твори К.Маркса, Ф.Енгельса, В.І.Леніна. Бібліотеки поповнювалися також книгами атеїстичного характеру. Такими, наприклад, як: "Комсомольський буквар", "Анти-релігійна азбука", збірники віршів, пісень, в яких релігія піддавалась нищівній критиці. В сфері організації дозвілля людей відбувалася заміна церковних свят, церковної обрядовості на радянські свята, комуністичну обрядовість. Так, релігійні свята пасха замінилися святкуванням комсомольського великоддя. В заміні хрещення новонароджених дітей відбувалося "октябріння" дітей та ін. Біблію же більшовизма фактично складав марксизм-ленінізм, який у відповідності до комуністичного виховання необхідно було вивчати положення його належало бездоганно виконувати.

Курс даної релігійної політики було закладено ще в 1918р., коли Рада Народних Комісарів, 23 січня, прийняла декрет "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви" (1). Підправлено даний курс, виходячи із конкретної ситуації, яка склалася в двадцяті роки на XII з'їзді РКП(б), що відбувся 17-25 квітня 1923р. З'їзд прийняв спеціальну резолюцію про постановку антирелігійної агітації. На з'їзді відзначалося, що комуністичній партії з метою остаточного руйнування релігійних вірувань, необхідно запобігати всяким ображень почуттів віруючих, які приводять до релігійного фанатизму; запобігати також грубих прийомів, які часто практикувалися в центрі та на місцях у ставленні до суб'єктів та предметів культу, так як без детального аналізу, агітаційної та пропагандистської роботи звільнитися від релігійних забобонів не є можливим. Тому в резолюції указується, що необхідно випускати багато антирелігійної літератури для масового читача, збільшувати кількість лекцій з природознавства, щоб підготувати своїх агітаторів та пропагандистів у сфері боротьби з релігією; відкривати спеціальні курси з питань вивчення історії виникнення та розвитку церкви, релігійних вірувань, культів; посилювати роботу з шкільної освіти в місті та селі в дусі наукового матеріалізму; використовувати ефективно роботу хат-читалень; забезпечувати села радянською газетою; добиватися ліквідування неграмотності (2).

Вищевикладені директиви партії були враховані в релігійній політиці, яка проводилася у другій половині 20-х років в Криму. В даний час особлива увага приділялась вирішенню проблеми щодо відділення школи від церкви. Це досить переконливо видно із циркулярів Центрального адміністративного управління (ЦАУ) Криму, які надсилались в 1925-1926рр. До місцевих органів влади (3). В них вказувалося на те, що в окремих сільських місцевостях органами влади приймаються адміністративні заходи з метою заборони дітям шкільного віку відвідувати місця богослужіння, що в кінцевому результаті протирічить вимогам декрету "Про відділення церкви від держави та школи від церкви" і таким чином породжує у віруючих громадян негативне відношення до органів Радянської влади на місцях.

В зв'язку з указаними викривленнями релігійної політики даються пояснення, що декрет РНК від 23 січня 1918р. забезпечує за всіма громадянами рівну свободу мислення, віри згідно з внутрішніми їх переконаннями. Даний декрет не залишає батьків права відправляти дітей у місця богослужіння. Діти шкільного віку, згідно з декретом, можуть відвідувати церкву і в цьому їм не чинити перешкод (4).

Разом з тим, як слідує із циркулярів ЦАУ, декретом забороняється викладання віронавчання так званого "однобожия" дітям в школах та в церквах, викладання віронавчання вдома в груповому порядку. Боротьбу з релігійними забобонами необхідно проводити за допомогою тривалої виховної роботи, серед молоді та школярів. Указується в циркулярах, що порушення про відділення церкви від держави і школи від церкви мало місце у Джанкойському та Бахчисарайському районах (5).

Таким чином, релігійна політика радянської влади в Криму по відношенню до школи носила прикритий не зовсім чесний характер. З одного боку радянська влада як би не забороняла дітям відвідувати церковні храми. З іншого же – вона забороняла проведення занять з релігії в школі, в домах батьків з групами дітей; з бібліотек було вилучено релігійно-духовну літературу. Більше того, давалися вказівки посилено проводити антирелігійну пропаганду і агітацію. Тому становиться ясным те, що кроки релігійної політики в сфері відділення школи від церкви не мали нічого загального з свободою совісті людей. Так як релігійна політика носила атеїстичний характер і була націлена якщо не прямо, то опосередковано на ліквідацію релігії.

Фактично дворушницьку позицію займали радянські органи влади по ставленню до релігійних груп так званих обновленців, які вели боротьбу проти існуючої церкви на чолі з патріархом Тихоном. Органи влади отримували через релігійних розкольників (обновленців) необхідну інформацію і використовували її у боротьбі проти патріаршої тихонівської церкви. Так, 9 вересня 1925р. секретарю Севастопольського Виконавчого комітету Мічуріну поступила записка від обновленців, що в печерній церкві Інкерманського монастиря без погодження з міським Виконкомом проводиться релігійна служба тихонівської конфесії ігуменом Феодосієм, який самостійно організував общину і має своїх прихожан.

Даний факт вважався ненормальним, оскільки цей монастир був зданий в оренду іншій общині і та не мала права без дозволу радянських владних структур дозволяти другим общинам проводити релігійну службу в храмі. Тому орендатор Інкерманського монастиря за це порушення отримав зауваження з суровим розпорядженням про заборону проведення служби в храмі монастиря іншою общиною, в протилежному випадку монастир погрожувався зачинити (6). В результаті чого релігійна служба общини тихонівців була припинена.

Разом з тим, у другій половині 20-х років відносини патріарха Тихона дещо покращилися з деякими представниками радянської влади, у тому числі, з М.І.Калініним, О.І.Риковим. Цей факт викликав незадоволення представників наркомату юстиції і наркомату внутрішніх справ СРСР, які вели жорстоку боротьбу з церковною “контрреволюцією” і намагалися ліквідувати патріаршу церкву.

Однак патріарша церква не збиралася здавати позицій, але навпаки, оперуючись на підтримку віруючих людей, вона в середині 20-х років все більше і більше оволодівала ситуацією в релігійному житті Криму. В той же час обновленський рух втрачав свої позиції, він не мав достатньої підтримки серед віруючих людей. Тому зацікавленість в ньому радянських органів з часом зменшувалася.

В свою чергу віруючі, виходячи із духовних потреб, добивалися релігійного забезпечення. В результаті їх тиску на радянські органи влади було досягнуто дозволу на хресні ходи, на церковну службу під час похоронних процесій та ін. Так, згідно розпорядженню Центрального адміністративного управління Криму від 27 серпня 1926 р. надавалось право сільським радам давати дозвіл на хресні ходи поза межами храмів. До цього такий дозвіл надавався ЦАУ Криму. Правда, в циркулярі указувалися умови, коли може надаватися дозвіл на хресний хід. Так, дозвіл на здійснення релігійних процесій на похоронах допускався тоді, коли останні мають ознаки урочистості, як то:

- відбуваються з ударами дзвонів;
- з виносом хоругвів;
- з наявністю співаків, які забезпечують собою масове шествя (7).

Крім того, ЦАУ Криму давало дозвіл на відправлення культу і проголошення проповідей в будівлях храмів вільно без попереднього на те дозволу цензури. Дозволяється також без попереднього на те дозволу молебні, хресні ходи в огорожах храму, коли вони являлись невід’ємною складовою частиною відправлення релігійного культу. Допускались без попереднього на те дозволу і збори віруючих, які посвящалися питанням з утримання храмів і управління культовим майном. Але про проведення таких зборів необхідно було повідомляти міські органи влади, указавши при цьому день, час, місце і порядок денний зборів. Правда, віруючі мали оплачувати державі за кожний дозвіл, виданий сільрадою на церковну службу в розмірі 2 крб. (8). Це в певній мірі дискредитувало підхід до віри, коли на віру навішувалися ціники. Разом з тим дані заходи дозволяли віруючим людям реалізувати свої духовні потреби в церкві.

Крім того, владні органи звернули увагу і на те, що ними були допущені певні порушення декрету РНК “Про відділення церкви від держави і школи від церкви”. Були виявлені і осуджені випадки, коли виконками порушувалися питання про виключення із профспілок та звільнення з роботи людей, які вірили в Бога. Відзначалися недоліки в інструктуванні сільських рад по здійсненню релігійної політики, внаслідок чого на селі релігійне забезпечення віруючих мало велику кількість недоліків та викривлень. Критично оцінювалася робота столів релігійних культів. Указувалося на те, що не чітко вівся облік віруючих людей, різних релігійних течій. Допускались порушення в збереженні церковного майна, зачинення храмів без юридичного на то права. Мали місце адміністративні втручання в справі віруючих та ін. (9). Порушення радянськими органами даних викривлень в релігійній політиці давали певні надії віруючим, що у майбутньому їх релігійне забезпечення має покращитися і набути необхідного змісту в реалізації духовних потреб людей.

В другій половині 20-х років радянські органи влади, намагаючись виправити вище перераховані недоліки, викривлення у сфері релігійної політики з виконання декрету РНК від 23 січня 1918р., посилюють облік відвідувань віруючими храмів; піддають контролю збереження церковних матеріальних цінностей; переглядають значну частину договорів на культове забезпечення та ін.

В результаті перевірки шляхом бесід з прихожанами, священнослужителями та іншими заходами було

отримано певну інформацію про відвідування віруючими кожного храму. Наприклад, відвідування віруючими православної церкви в селі Н.-Василівка в 1926р. відбувалося наступним чином: по неділям кількість віруючих, які відвідували церкву складала у середньому 72 чоловіки; в будні дні – 43 чоловіки; у свята Різдва Христова – 282 чоловіки; на Пасху – 487 чоловік. (10). Такий порядок відвідування церковних храмів приблизно мав місце і в інших населених пунктах Криму. За підсумками даних перевірок склалися облікові картки на кожний храм окремо і в кожному з них вносилися контрольні цифри щодо відвідування віруючими храмів. Проведений перелік дозволяє визначити кількість віруючих в регіоні, які храми працюють з великим навантаженням, а які віруючі не відвідують і виникала можливість щодо їх закриття і ліквідування.

Проведений перелік дозволив виявити і кількість діючих і зачинених храмів. Так, згідно книги обліку на кінець 1925 року в Севастополі функціонувало 84 храми, а зачинених було 20. Крім того, в Севастополі не були передані віруючим церкви Петропавлівська Воздвиженська, що знаходилася в Балаклаві, часовня Федорівської Божої Матері (на Корабельній стороні), часові Михайла Архистратега (Корабельна сторона) та Преображенської церкви в селі Любимівка (11).

Були і в інших населених пунктах Криму факти коли церковні будови з різних причин не передавалися віруючим. Тому Центральне адміністративне управління Криму 11 червня 1927р. направило циркуляр за всіма адресами церковних столів Криму. В ньому давалися вказівки щодо прискорення заключення договорів з віруючими про передачу їм в користування культових будівель. Будівлі же, які віруючі не бажають брати в орендне користування належить ліквідувати (12). Так жорстко ставилося питання щодо заключення договорів з релігійними общинами на користування церковних будівель.

Церковні будівлі, які не підпадали під заключні договори, нерідко продавалися. Так, 27 березня 1926р. в НКЮ (Народний комісаріат юстиції) Криму надійшла записка із відділу ЦАУ Криму, в якій просилося повідомити, чи можуть колишні церковні житлові будинки згідно декрету “Про відділення церкви від держави, школи від церкви” бути націоналізованими. Даний запит був пов’язаний із тим, щов сільській раді с.Сябли Сімферопольського району намагалися продати місцевим жителям колишні церковні будівлі, які сільраді були непотрібні. Відповідь була наступною, що колишні церковні будівлі (згідно постанови РКК Кримської РСР від 14 січня 1922о.), які є муніципалізованими і складають собою житловий фонд місцевого господарства можуть підлягати публічній продажі у тому випадку, коли вони малоцінні і недоцільно їх залишати в господарському розпорядженні (13). Також повідомлялося про те, що публічний продаж здійснюється ВМГ (Відділом місцевого господарства) з дотриманням правил, котрі регламентовані декретом ВЦВК і РНК РФСР від 27 серпня 1921р.

Крім розпродажі церковних будівель, майна у другій половині 20-х років продовжується передача храмів, монастирів та їх майна іншим організаціям. Так, в грудні 1926р. Севастопольський військово-морський музей виступив ініціатором того, щоб роз торгнути договір з релігійною общиною “Всіх скорбящих радість” в Інкермані і передати приміщення храму музею, так як він є пам’яткою старовини і являється необхідним експонатом в екскурсійному маршруті. Однак наміри закрити храм наштовхнулися на великий супротив віруючих. В спадку віруючих храму “Всіх скорбящих радість”, який було складено на 1927р., числилося 52 чоловіки. В основному це були жителі лівого берегу р.Чорної. Вони включилися в боротьбу з “воїнствующими атеїстами”. Але сили були нерівними. Тому ЦИК Кримської АРСР своїм рішенням від 13 червня 1928р. храм закрити. Однак віруючі звернулись з клопотанням, щоби відмінити рішення про ліквідування храму. Клопотання їх було відхилено. Тоді віруючі попросили Севастопольський РВК, щоб він дав дозвіл на використання їм з метою богослужіння церковну утвар. І на цей раз послідував відказ. Через місяць, 19 липня 1928р. майно храму “Всіх скорбящих радість”, а також будівлі закритих ще в 1926р. храмів св.Миколая і Благовіщення були передані в Херсонський археологічний музей (14).

В жовтні 1927р. часовня св.Пантелеймона відповідно до рішення Севастопольського РВК була передана дитячому саду, а 10 лютого 1928р. рішенням Кримського РВК вона була офіційно ліквідована як культове приміщення. У подальшому було закрито і храм св.Трійці, який розміщався в Інкерманському монастирі (15).

Бурні процеси відбувалися і в Херсонесі. Не зважаючи на те, що Херсонеський монастир святого Володимира не займав активної позиції в політико-релігійному житті, а монахи вели здоровий моральний шлях життя, в 1925р. за наказом органів радянської влади висилалися із Херсонеса, а деякі з них репресувалися. Так, в далеке заслання, в Кустанайську область, було відправлено колишнього економа і архітектора отця Августина (Малашко), який залишив на пам’ять про себе будівлю нової трапезної, в якій сьогодні розміщується експозиція античного відділу (16).

В серпні 1925р. основні будівлі монастиря були звільнені і передані Херсонському музею, хоча ще довгий час тривала переписка щодо звільнення і інших приміщень, які займали радянські державні службовці і військові 7-го стрілецького полку. Монастирське майно частково передавалося в музей, частково продавалося, значною кількістю грабувалося і зникало в невідомих напрямках. Своєрідно сталося з останками мощів святих. Як слідує із повідомлення Севастопольського райвиконкому від 1 лютого 1926р. в Центральне адміністративне управління Криму в Херсонському монастирі числилися наступні мощі:

1. Палець князя Володимира, який було передано за розпорядженням царя Олександра II в Херсонський монастир.
2. Дошка з різними частинами мощів святих (кількість 94).

3. Маленький металевий хрест, в якому знаходилися останки мощей невідомого святого. Віруючі намагалися зберегти мощі святих. Вони звернулися з клопотанням до радянських владних органів, щоб їм передати вскриті мощі із Херсонеського монастиря. З цього приводу 10 грудня 1926р. відбулося засідання центральної церковної комісії при Президії Центрального Виконавчого Комітету. На засіданні було прийнято рішення клопотання віруючих відхилити. Що трапилося з святими мощами досі невідомо. Остання церковна служба в соборі Херсонесу була проведена в 1926р. на свята в честь святого Володимира (17). Так Херсонеський монастир було перетворено в музей.

Заходи щодо закриття монастирів Криму переконливо свідчать про те, що основний напрям радянської політики у ставленні до релігії не змінився. Він був направлений на рерінацію церкви, хоча у другій половині 20-х років релігійна політика мала свої особливості. Вона безпосередньо залежала від загального курсу державної політики, який було направлено на послідовне згортання паростків нової економічної політики, на подавлення досягнень демократії і насадження на їх місце влади тоталітаризму. В сфері духовного життя також велась послідовна, досить гнучка релігійна політика. Вона характеризувалася тим, що фактично на місце християнської релігії насаджувалася нова “комуністична” релігія. Все це досить чітко підсліджувалося і в релігійній політиці Криму.

Література

1. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М.: Политиздат, 1977. – с.96-98.
2. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций, пленумов ЦК 19-е изд., доп. и испр. – М.: Политиздат, 1984. – Т.3. – с.114.
3. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.10-25.
4. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.11-12.
5. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.11-12.
6. Севастопольський державний архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.8. – Л.5-6.
7. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.24.
8. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.24.
9. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.17-18.
10. Севастопольський державний архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.222. – Л.2-6.
11. Севастопольський державний архів. – Ф.420. – Оп.1. – Сп.222. – Л.142-143.
12. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.19-25.
13. Сімферопольський державний архів. – Ф.663. – Оп.10. – Сп.1292. – Л.19-25.
14. Боги Тавриды (История религии народов Крыма). – Севастополь, 1997. – с.136.
15. Боги Тавриды (История религии народов Крыма). – Севастополь, 1997. – с.136.
16. С.Філімонов. По следам утраченных святынь // Крымское время. – 2001. – у мая; Боги Тавриды (История религии народов Крыма). – Севастополь, 1997. – с.156-157.

Рецензія
на статтю Рибак І.В.
“Особливості радянської релігійної політики в Криму,
у другій половині 20-х років”

Проблеми релігійної політики в Україні, зокрема в Криму, в сучасних умовах є надзвичайно актуальними. Тому що міжконфесійні суперечності досягли загрозливої межі в духовному житті людей. Вони вносять в людські душі зерна неврівноваженості, в соціальні відносини – конфлікти, посилюють кризу у духовній сфері суспільства. Джерелом заходів щодо вирішення вказаної проблеми є історичний досвід, уроки минулого, які навчають тому, як належить діяти, щоб досягти міжконфесійної злагоди, підвищення ефективності духовної просвіти, духовного виховання громадян України.

Стаття Рибак І.В. висвітлює певний досвід релігійної реформи в Криму в другій половині 20-х років. Автор, оперуючись на архівні документи, показує особливості діяльності радянських органів в сфері релігійної політики, визначає ряд історичних уроків, які мають значення і для сьогодення.

Матеріали статті мають теоретичну новизну і практичне значення. Вони можуть використовуватись в сфері релігійної політики сучасного Криму, України в цілому, в системі освіти.

Стаття рекомендується до видання в журналі Таврійського Національного університету ім.В.І.Вернадського “Культура народів Причорноморья”.

Професор кафедри
суспільних дисциплін
Хмельницького гуманітарно-
педагогічного інституту,
доктор історичних наук, професор
Д.Г.Сидорук

підпис професора Сидорука Д.Г.
завіряю

Інспектор відділу кадрів
В.М.Барановська

Рибак І.В.

**Особливості радянської релігійної політики в Криму,
у другій половині 20-х років**

В статті розглядаються особливості радянської політики в Криму у другій половині двадцятих років. З виконання декрету про відділення держави від церкви і церкви від школи. Дається історичний аналіз взаємовідносин церкви з місцевими органами влади в Криму. Висвітлюється досвід історії, який можливо враховувати в сучасних умовах будови взаємовідносин між церквою і державою.

Rybak I.V.

**The Peculiarities of the Soviet Religious Policy in the Crimea
in the Second Half of the 20-s Years**

The peculiarities of the Soviet policy in the Crimea of the second half of the 20-s years are revealed in the article. It deals with the problem of fulfilling the decree of separation of the state from church and church from school. The historical analysis of relationships between church and local Bodies of Government in the Crimea is given. The article lights the experience of history, which can be

taken in to consideration in conditions of building relationships between church and the state nowadays.